

MOTURIDIYLIK

THE MATURIDIYYA - الماتريدية - МАТУРИДИЗМ

Narsalarning asl mohiyatini
bilishga olib boradigan yo'llar - hissiy anglash,
rost xabar va aqlidir.

MOTURIDIYLIK

The Maturidiyya - الماتريدية - Матуридизм

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ

- Музаффар КОМИЛОВ** – тарих фанлари номзоди, доцент
- Нуриддин ХОЛИҚНАЗАРОВ** – Ўзбекистон мусулмонлари идораси раиси, муфтий
- Шоазим МИНОВАРОВ** – Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази директори
- Давронбек МАХСУДОВ** – тарих фанлари доктори, доцент
- Зоҳиджон ИСЛОМОВ** – филология фанлари доктори, профессор
- Аҳаджон ҲАСАНОВ** – тарих фанлари доктори, профессор
- Шовосил ЗИЁДОВ** – тарих фанлари доктори, доцент
- Жамолиддин КАРИМОВ** – тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
- Аҳмад Саъд ДАМАНҲУРИЙ** (أحمد سعد الدمنهوري) – илоҳиёт фанлари доктори
- Маҳмуд Эрол ҚИЛИЧ** (Mahmud Erol KILIÇ) – доктор, профессор, IRCICA Бош директори
- Назир Мухаммад АЙЁД** (نظير محمد عياد) – илоҳиёт фанлари доктори, Ал-Азхар мажмуаси Ислом тадқиқотлари академияси Бош котиби
- Режеп ТУЗЖУ** (Recep Tuzcu) – илоҳиёт фанлари доктори, профессор, Салжук университети ҳузуридаги Имом Мотуридий тадқиқот маркази директори
- Аширбек МУМИНОВ** – тарих фанлари доктори, профессор, IRCICA Бош директорининг дастурлар бўйича маслаҳатчиси
- Камалуддин Нурдин МАРЖУНИ** (Kamaluddin Nurdin Marjuni) – илоҳиёт фанлари доктори, Малайзия ислом фанлари университети кафедра мудири
- Дониёр МУРАТОВ** – тарих фанлари номзоди, доцент
- Одил ЭРНАЗАРОВ** – тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Ўзбекистон Республикаси Дин ишлари бўйича қўмитасининг 2023 йил 7 мартдаги 03-07/1503-сонли ҳулосаси асосида тайёрланди.

МУНДАРИЖА

- Nigora Yusupova.** Исломда гендер тенгликнинг ўзига хос тамойиллари3
- Shoislom Akmalov.** Янги Ўзбекистон маърифий тақомилида илмий марказларнинг ўрни12
- Ilhomjon Bekmirzayev, Azamkhan Kambarov.** “Ҳидоя” асарининг ёзилиш тарихи ва унинг турли тиллардаги таржималари19
- Nematulla Nasrullayev.** Убайдуллоҳ ибн Масъуднинг “Тавзиҳ” асари манбалари ҳақида29
- Muhabbatkhan Agzamova.** “Тарих ар-Русул вал-мулк” асарида ислом манбалари асосидаги ривоятларнинг баён этилиши41
- Nigora Khakimova.** “Маҳосин” асарида енгиллаштириш тамойилининг қўлланилиши48
- Bakhodir Daminov.** Жамиятда диний мутаассибликни вужудга келтирувчи турли омиллар таҳлили55
- Bakhodir Pirmukhamedov.** Маҳмуд Замахшарийнинг “Рабъ ал-аброр” асарининг методологияси65
- Akhmadkhan Alimov.** Мотуридий уламоларининг калом илми ривожига қўшган ҳиссаси72
- Abdulaziz Yakhshilikov.** Сабаби нузул илми ривожланиш босқичларини тадқиқ этишнинг назарий масалалари83
- Ikhtiyor Abdurahmonov.** “Шарҳ ат-Таъвилот” асари қўлёзмаларининг манбашунослик тавсифи91
- Mamurjon Erkayev.** Ижара ақди билан боглик оятлар таҳлили98
- Nodir Shomirzayev.** Реабилитация тушунчасининг шаклланиши ва диний реабилитациянинг ривожланиш тарихи107
- Ulugbek Jorayev.** Туркия тарихида мотуридийлик таълимотининг ривожланиш босқичлари таҳлили118
- Jasurbek Abduqodirov.** The role of Imam Maturidi's mausoleum in the development pilgrimage tourism in Uzbekistan124
- Pirnazar Rajapov.** Saljuqiylar davlatining shakllanish jarayoni (1038–1157)130
- Абу Мансур Мотуридий** (тарихий романдан парча)140

Ulugbek B. JORAEV,

Research fellow of the Imam Maturidi
International Scientific Research Center

11, A.Kadiri str. 100011,

Tashkent, Uzbekistan.

E-mail: ulugbekcity@mail.ru

DOI: 10.47980/MOTURIDIY/2023-1/14

ТУРКИЯ ТАРИХИДА МОТУРИДИЙЛИК ТАЪЛИМОТИНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ ТАҲЛИЛИ

ANALYSIS OF THE STAGES OF DEVELOPMENT OF THE MATURIDIYYA DOCTRINE IN THE HISTORY OF TURKEY

АНАЛИЗ ЭТАПОВ РАЗВИТИЯ МАТРУДИТСКОГО УЧЕНИЯ В ИСТОРИИ ТУРЦИИ

КИРИШ

Маълумки, юртимизнинг Самарқанд диёридан етишиб чиққан улуг мутафаккир олим Имом Мотуридий аҳли сунна вал-жамоанинг дунёда тан олинган мотуридия ақидавий таълимоти асосчиси ҳамда калом илмининг буюк олимларидан бири сифатида бутун мусулмон оламида эътироф қилинади. Замонавий мусулмон мамлакатларининг кўпчилигида мотуридийлик таълимотини тадқиқ қилиш ҳамда ўрганишга эътибор ва қизиқиш низоҳатда катта бўлмоқда. Айниқса, Туркияда бундай жараён тарихий-тадрижий кўринишда кечганга гувоҳ бўлишимиз мумкин. Ҳатто, айрим мутахассислар Туркия Республикасидаги мотуридийликни ўрганишга эътиборнинг юқорилигидан унга “нео-мотуридийлик ҳаракати” деган ном беришган (Phil Dorroll, 2018:538).

АСОСИЙ ҚИСМ

Туркияда мотуридийлик таълимотини ўрганиш босқичларини қуйидаги тўрт даврга бўлиш мумкин:

1) Сўнги усмонийлар ҳукмронлиги шароитида калом илми суҳбатлари даври.

2) XIX аср охири ва XX аср бошларида айрим мусулмон мамлакатларидаги модернизм қарашларининг юзага келиши даври.

3) Республика ва замонавий давлат бошқарувига ўтиш даври.

4) XX–XXI асрлардаги Туркияда ислом илми ва илоҳиёт фанларини илмий ўрганишга эътибор қучайган давр.

Таъкидлаш лозимки, XVIII аср бошларида Усмонийлар империясидаги мадрасаларда ашъарий ва мотуридийлик ақидавий таълимотлари биргаликда ўргатилар эди. Ушбу амалиёт XIV асрдан бошланган бўлиб, унга ўз даврининг стук уламоси, факхиси Такиюддин Субкий (вафоти 1355) томонидан икки ақидавий таълимотларни биргаликда ўрганиш ва амал қилиш мумкинлиги борасидаги қарашлари асос сифатида қабул қилинган эди (Philipp Bruckmayr, 2009:60).

Бу борада XIV асрда мамлуклар султонлигидаги Миср давлатида ақида ва фикс бўйича стук олим Камол ибн Хумом (1388–1457) каламига мансуб илмий асарлар орқали кейинчалик Усмонийлар империясига ҳам етиб келганлигини айтиб ўтиш лозим. Олимнинг “ал-Мусаяра фил-ақоид” (“Ақидаларда муросага келиш”) асари айнан Имом Мотуридийнинг ақида борасидаги қарашлари асосида ёзилган. Бу китоб Усмонийлар империяси давридаги машҳур олимларидан бўлган Камолиддин Баёзий (ваф. 1686), Избирий Қозизода (ваф. 1717), Шайхзода (ваф. 1720) ва бошқалар тарафидан илмий жиҳатдан тадқиқ қилиниб, такомиллаштирилди ҳамда мотуридийлик таълимоти илмининг усмонийлар ҳукмронлиги остидаги давлатларга тарқалишига хизмат қилди (Абдулхай Лакнавий, 1906:144). Шу билан бир қаторда, Ал-Камол ибн Ал-Хумамга замондош уламолардан бўлган Хизрбек ибн Жалолиддин (ваф. 1459) томонидан ёзилган “Жавохир ал-ақоид” асари ҳам илоҳиёт фанининг муҳим тадқиқот манбаи сифатида ўша давр изланувчилари томонидан тан олинган. Шундай тадқиқотчиларидан бири Аҳмад ибн Мусо ал-Ҳаялий (ваф. 1458) бўлиб, унинг “Шарҳ ал-қасида ал-нурийя” ва Саъдулдин Тафтазонийнинг “Шарҳ ақоид Насафий” номли китобларига қолдирган илмий изоҳлари турк давлати тарихида ҳам машҳур ҳисобланади (М.Язижўгли, 1990:82). Хизрбек ибн Жалолиддиннинг шогирдларидан бўлган Муслихуд дин Ҳожизода (ваф. 1488), Муслихуд дин Қасталоний (ваф. 1495) ҳамда Мулла Лутфий Тукотий (ваф. 1495) сингари уламолар ҳам Тафтазонийнинг “Шарҳи ақоид Насафий” китобига шарҳлар битганлар. Шу билан бирга, илоҳиёт йўналишидаги ашъария ва мотуридия таълимотларига биргаликда амал

Аннотация. Ислам оламида тан олинган ва эътироф этиладиган икки ақдавий йўналишлардан бири бўлган мотуридийлик таълимотини ўрганиш, уни кенг тадқиқ қилиш борасида жараёнлар қўплат мусулмон мамлакатларида содир бўлмоқда. Бундай ҳолатни Туркия мисолида ҳам кузатиш мумкин. Ушбу мамлакат тарихида содир бўлган ҳодисалар асосида улуғ мутафаккир Имом Мотуридийнинг ҳаёти ва ижоди ва унинг шоғирлари борасида илмий изланишлар авж олди. Бундай тенденция XX асрда бошланган бўлишига қарамай, ўзининг тарихий сабабиятига эга. Мазкур мақолада айнан Туркия давлати тарихида мотуридийлик ақдавий таълимотига нисбатан муносабатнинг ўзгариши ва таълимотнинг сиёсий-ижтимоий ўзгаришлар шароитида асосий ақдавий қараш сифатида эътироф қилинишига ҳисса қўшган шахслар ҳақида маълумот тақдим қилинади. Хусусан, мақолада мотуридия таълимоти Туркия тарихида тўрт босқичга ажратган ҳолда ўрганилади. Биринчи босқичда усмонийлар империяси салтанатида калом илми борасида қарашларнинг шаклланиши ўрганилган. Иккинчи босқичда, яъни XIX аср охири ва XX аср бошларида айрим мусулмон мамлакатларидаги модернизм қарашлари юзга келиши ва таъсир доиралари ҳақида маълумот келтирилган. Учинчи босқичда республика бошқарувидagi замонавий давлат қўринишига ўтиш давридаги сиёсий вазият ҳамда исломчунослик фани бўйича катта ҳурматга эга бўлган олимларнинг Имом Мотуридий илмий меросини ўрганишига нисбатан даъватлари ҳақида гапирилади. Нихоят, тўртинчи босқичда, яъни XX–XXI асрлардаги Туркияда ислом илми ва илоҳиёт фанларини илмий ўрганишга эътибор кўчатишига туртки бўлган сабаблар, олимлар борасида етарлича маълумот келтирилган. Мақолада мотуридийлик таълимоти доирасида илмий тадқиқотлар билан шуғулланган олимлар ва уларнинг асарлари тўғрисида маълумот берилади.

Калит сўзлар: Имом Мотуридий, усмонийлар, Тақиюддин Субкий, Камол ибн Хумам, Избирий Қозизода, Саъдудин Тафтазоний, Имом Ашъарий, Меҳмед Сайид Бей, Меҳмед Шарафуддин Ялткайя.

Abstract. Today, in many Muslim countries, the process of studying and researching the doctrine of Maturidiyya which is one of the two accepted and recognized dogmatic trends in the Islamic world is underway. A similar situation is observed in Turkey. During the events that took place in the history of this country, scientific research into the life and work of the great thinker Imam Maturidi and his students became more active. Despite the fact that this trend began in the 20th century, it has its own historical reasons. This article provides information about the changes in attitudes towards the doctrine of Maturidiyya in the history of Turkey, as well as about the persons who contributed to the recognition of the doctrine as the main ideological view in the context of political and social changes. In particular, the article examines the position of the Maturidiyya teaching in the history of Turkey, separately in four stages. At the first stage, the study of formations of views on the science of “kalam” in the Ottoman Empire was foreseen. At the second stage, that is, at the end of the 19th century and beginning of the 20th century, information is given about the origin and spheres of influence of modernism in some Muslim countries. At the third stage, the political situation during the transition to the modern republican system, as well as the calls of very authoritative scholars in the field of Islamic studies to research the scientific heritage of Imam Maturidi was discussed. Finally, at the fourth stage, enough information was given about the reasons and factors that led to increased attention to the scientific study of the theological sciences in Turkey in the 20th–21st century.

Keywords: Imam Maturidi, Ottomans, Taqiyuddin Subki, Kamal ibn Humam, Izbiiri Qazizada, Sa'duddin at-Taftazani, Imam Ash'ari, Mehmed Sayed-bey, Mehmed Sharafuddin Yaltkaya.

Аннотация. Сегодня во многих мусульманских странах идет процесс изучения и исследования, матуридитского учения, являющегося одним из двух принятых и признанных в исламском мире догматических направлений. Схожая ситуация наблюдается в Турции. В ходе событий, произошедших в истории этой страны, активизировались научные исследования жизни и деятельности великого мыслителя Имама Матуриди и его учеников. Несмотря на то, что такая тенденция началась в 20 веке, она имеет свои исторические причины. В данной статье представлена информация об изменениях отношения к учению матуридизма в истории Турции, а также о лицах, способствовавших признанию учения основным идеологическим воззрением в контексте политических и социальных изменений. В частности, в статье исследуется положение матуридийского учения в истории Турции, раздельно в четыре этапа. На первом этапе проведено изучения формирований взглядов на науку о калам в Османской империи. На втором этапе, то есть в конце 19-го начале 20 века, приводятся сведения о зарождении и сферах влияния модернизма в некоторых мусульманских странах. На третьем этапе обсуждается политическая ситуация в период перехода к современному республиканскому строю, а также призывы весьма авторитетных ученых в области исламоведения к изучению научного наследия Имама Матуриди. Наконец, на четвертом этапе, т.е. о Турции в 20–21 веках, дается достаточно информации о причинах и факторах, обусловивших повышенное внимание к научному изучению богословских наук.

Ключевые слова: Имам Матуриди, османы, Такиуддин Субки, Камаль ибн Хумам, Избири Казизада, Саадин Тафтазани, Имам Ашари, Мехмед Сайид-бей, Мехмед Шарафуддин Ялткайя.

килиш борасида Такиюддин Субкийдан кейин Камолпошшоода (ваф. 1533) томонидан ҳам бу гоёлар илгари сурилади. Олим ўзининг “ал-Ихтилоф байна ал-ашъария ва ал-мотуридия” номли асарида икки ақидавий таълимот ўртасида фарқликлар, ихтилофлари, ечимлар ва уларнинг аҳамияти борасида ҳамда ўша давр турк жамиятида амал қилинишига тарғиб борасидаги қарашларни келтирган. Лекин, айрим турк тарихчиларининг фикрига кўра, Камолпошшоода кейинчалик китобларида ақидавий масалаларда кўпроқ ашъарийлик таълимотига юзланган.

XVI–XVIII аср бошларига қадар Усмонийлар империясидаги мадрасаларнинг ўқув дастурида ашъарийлик бўйича таълим соатлари мотуридийлик таълимотини ўрганишга нисбатан маълум миқдорда кўпроқ бўлган (Philipp Bruckmaу, 2009:62). Маълумотларга кўра, барча мадрасалардаги талабаларнинг дарс соатларида Тафтазонийнинг “Шарҳ ал-ақоид” ва “Шарҳ ал-мақосид” ҳамда Алибн Мухаммад Журжонийнинг “Шарҳ ал-мавоқиф” ва “Хошия шарҳ ат-тажрид” китоблари асосида барча фанлар белгиланган эди. Ушбу китоблар асосида талабаларга ақида, мантиқ, ислом ҳуқуқи ва нутқ маданияти сингари фанлардан таълим берилган. Мадраса китоблари орасида Тафтазонийнинг “Шарҳ ал-ақоид” асаригина мотуридийлик таълимоти қарашлари асосида бўлган. Бундан эса, хали Имом Мотуридий қаламига мансуб китоблар билан таълим беришга ўтилмаганини кўриш мумкин. Аммо, усмонийлар ҳукмронлигидаги мадрасаларда мумтоз мотуридийлик қарашларини ўрганган олимлар ислом ҳуқуқи ёки тафсир фанларидан таълим бериш жараёнида тилга олинган. Бу борада мадрасаларда ўқитиладиган мотуридийлик қарашлари асосидаги ягона китоб Сирожиддин ал-Ўшшийнинг “ал-Қасида ал-Ломийя фи ат-тавҳид” китоби ҳамда Садрушшаина Соний қаламига мансуб “Тавҳид” асари бўлган (Philipp Bruckmaу, 2009:62). “Тавҳид” китобидан кўпинча ислом ҳуқуқи бўйича дарсларда фойдаланилган.

Таъкидлаб ўтиш лозимки, усмонли турк салтанатининг кейинги давр уламолари орасида ашъарий ва мотуридийлик таълимотларига нисбатан ёндашув қисман яна ўзгаради. Улар ақидавий мавзуларни муҳокама қилишда бошқа қарашни кескин танқид қилиш амалиётидан воз кечишга қақира бошладилар. Мисол учун, Камолиддин Баёзий ўзининг “Ишорат ал-маром”, Яҳё ибн Насуҳ Навий “Фи-л-фарқ байна мазҳаб

ал-ашъария вал-мотуридия”, Мухаммад ал-Избийрий Қозизода “Мумаййиза”, Абдул Раҳмон ибн Али Шайхзода “Назм ал-Фароид”, Абдулганий Набулусий “Таҳқиқ ал-интисор”, Абу Удба “Равзат ал-бахийя” сингари олимлар қарашларида мотуридийлик ва ашъарийлик таълимотларини биргаликда ўрганишда имконият мавжудлиги ҳамда жамиятга зарар келтирмаслиги борасида қарашлар илгари сурилган.

XVIII аср охирига келиб бир гуруҳ уламолар мотуридийлик таълимотининг замонавий ҳолатларга мос келиши, илмий томондан қучли асосланганлиги ҳамда мотуридийликнинг ханафийлик фиксий мазҳабига яқинлиги нуктаи назаридан мамлакатнинг барча ҳудудларида айнан ушбу таълимот етакчи бўлиши керакли ҳақида фикр билдирадilar. Олимлар ақидавий таълимотда плюралистик қарашдан воз кечиш лозимлигини таъкидладilar. Мотуридийлик ақидавий таълимоти ашъарийлик таълимотидан кўра устун бўлиши лозимки ҳам кўп бора айтилди. Хусусан, ушбу уламолар қаторида Мухаммад ибн Мустафо Ҳамид Кафавий Кирмоний (вафоти 1760), Мухаммад ибн Аҳмад Гумулжанавий (XVIII аср ўрталарида яшаган) ва замонасининг машҳур атоқли арбоби Довуд Карсий (вафоти 1756) каби шахслар бор бўлган. Улар мотуридийликда “инсон ихтиёри” масаласидаги далиллар ашъарийлик қарашларидан кўра мукамалроқ тақдим қилинганини таъкидладilar (Ўжал Ш., 1999:225).

Бу борада Довуд Карсийнинг қарашлари Кирмоний томонидан Истанбулдаги ўқиш даврида қабул қилинган ва илмий таъкидланганлиги ҳақида маълумотлар бор (Оқинар К., 1994:29). Ўша давр олимлари орасида калом масаласида мунозаралар ва илмий суҳбатлар анъанавий мазҳаб ҳуқуқий талаблари доирасидан четга чиқмаган ҳолда олиб борилган. Бундай суҳбатлар натижасида юзага келган илмий хулосалар эса усмонли турк салтанатининг интеллектуал маданиятини шакллантиришга хизмат қилди. Шунингдек, бундай амалиёт XIX–XX аср уламо-ларига мотуридийлик ақидавий таълимоти илмий меросини саклаб қолишга ҳам ёрдам беради.

Юқоридаги олимларнинг асарларида мотуридийлик таълимотини кенг амалиётга киритиш борасида қарашлари мотуридийликни Туркия мамлакатига тарқалишига замин яратди.

Кейинги даврда Яқин Шарқ ҳудудидаги исломий модернизм қарашларининг кенг тарқалиши натижасида ҳам калом илми, айниқса,

мотуридийлик таълимотига замонавий ҳолатга муносабат билдириш асносида эътибор қучади. XIX аср охирида Жамолиддин Афғоний, Мухаммад Абду, Сайид Аҳмад Хон сингари шахсларнинг ислом модернизм бўйича қарашлари усмонийлар ҳукмронлигининг сўнгги давларида эгаллаб турилган ҳудудларга кириб келади.

XX аср ўрталарида эса Туркия диний таълим масканларида “ислом модернизми” тарафдори бўлган покстонлик олим Фазлурраҳмоннинг (1919-1988) асарларини муталаа қилишга қизиқиш пайдо бўлади (Шертурк Р., 2009:36). У ўз қарашларида ислом модернизми тушунчасини англаш ва жамиятга тушунтиришда исломнинг ақидавий асосларига эътибор қаратиш лозимлигини ўқтиради. Бунда икки нарсa, яъни исломнинг абадий илоҳий ҳақиқатларини ўрганиш ҳамда мазкур ҳақиқатларни амалга оширилишини тегишли амалиётлар ва институтлар орқали ўргатиш каби талабларга риоя қилиш зарурлиги Фазлурраҳмон томонидан илгари сурилган. Шундай қилиб, модернизм тарафдорлари фикрига кўра, амалда мавжуд амалий жараёнлар ва институтлар диннинг асл мақсадини ўргатиш йўлида ўзгариши мумкин. Улар жамиятда содир бўлаётган ижтимоий ўзгаришлар оқибатида тегишли ислохотларни бошидан ўтказишлари лозим эди. Ушбу қараш тарафдорлари диний таълимотлар ўзгарувчан жамият шароитига мос келиши, ундаги муаммоларни ечиб бериши ҳамда Ғарб империализми ва миссионерлик фаолиятига нисбатан қарши тура оладиган қуч бўлиши лозимлигини ўқтиришади.

Ўша давр Усмонийлар империяси салтанати уламоларининг мутиридийликдаги “инсоннинг ихтиёри” назариясига тааллуқли калом илмидаги бахс ва мунозараларидан атиги бир аср ўтиб, уларнинг Имом Мотуридий илмига бўлган қизиқиши яна жонланди. Бу сафар бундай қизиқиш давлат ва жамиятни модернизация қилишда усмонийлар томонидан кенгрок йўл очиб бериш орқали ислом илоҳиётидан фойдаланиш контекстида юз берди. Ўша даврда мутиридийлик ақидавий таълимоти бу нафакат инсоннинг эрки ва мустақил тафаккурига ҳурмат ифодаси, балки Усмонийлар империясини қийнаётган кўплаб интеллектуал муаммоларни ҳал қилиш имкониятини ўз ичига оладиган диний қондалар жамланмаси сифатида қаралар эди (Ўздинч Р., 2013:108). Усмонли турк зиёлиларининг кўпчилиги Имом Мотуридийнинг диндаги рационалистик ёндашувлари ўша давр

жамиятида модернистик ислохотлар учун идеал теологик асос сифатида хизмат қилади, деб ҳисоблашган. Худди шу даврда Али Суавий (ваф. 1878) ва Меҳмед Сайид Бей (ваф. 1925) каби баъзи Усмонли зиёлилари ва сиёсий арбоблари Имом Мотуридий ва унинг илмий асарлари бу турк миллатининг мероси бўлиши лозимлиги ҳақида фикрлари натижасида мутиридийлик ақидавий таълимотини тадқиқ қилиш ҳаракатлари янада қучайди.

Эътиборли жиҳати шуки, юқоридаги олимлар Имом Мотуридий асарларини ўрганишни турк миллати тарихи учун муҳим вазифалар нуқтаи назари билан ёндашган ҳолда олиб борганлар.

МУҲОКАМА

Ғарб тадқиқчиларининг фикрига кўра, замонавий республика шароитида Имом Мотуридий илмий меросини ўрганишга Туркия давлатининг сиёсий арбоби ва атоқли олими Меҳмед Шарафиддин Ялткая (ваф. 1947) давват қилган. Ушбу олим усмонли турк салтанатида фойдаланилган ёзувни бекор қилган алифбо ислохотининг бошида турган. Алифбо ислохотидан бор йўғи бир неча йил ўтиб, яъни 1932 йилда Ялткая томонидан “Турк илоҳиётчилари” (“Türk Kelamcıları”) номли сарлавҳа остида мақола чоп этилган. Унда Ялткаянинг Имом Мотуридий илмий мероси туркий халқлар учун аҳамияти ниҳоятда катталиги, китоблари эса бебаҳо эканлиги ҳақида фикрлар айтилган эди (Ялткая М., 1932:1).

Таъкидлаш лозимки, мутиридийликни замонавий контекстда ўрганиш Туркиядаги илоҳиёт фанларининг энг нуфузли олимларидан бўлган Юсуф Зиё Ёрукан (1887–1954 йиллар) томонидан бошланди. Ушбу олим томонидан мутиридийлик таълимоти замонавий Туркиядаги ислом амалиётини ривожлантириш ва миллийликни англашдаги муҳим асослардан эканлигига алоҳида ургу берилган (Акман З., 2013:1). Юсуф Зиё Ёрукан қарашларида Қуръонга таяниш нисбатан қучли бўлган бўлса-да, у исломни тушунишда инсон рационал ёндашувини олдинга қўйиши керак, деган фикрни ҳам қўлаб-қувватлаган (Ёрукан Ю., 1993:38). Шу билан бирга, Ёрукан асл ислом тушунчаларининг дунё микёсида англашда камчиликлар борлигини таъкидлайди. Бунда асосий сабаб сифатида айрим масалалардан қотиб қолган ақидалардан фойдаланиш, диний

уламолар тарафидан ўзгараётган ижтимоий ҳолатларнинг инобатда олинмаслиги, тафаккур ва ақлдан йироқ бўлган ҳулосаларни тақдим қилаётгани каби ҳолатлар кўрсатилган. Юсуф Зиё Ёрукан замонавий Туркия ҳолатида мотуридийлик таълимоти ислом тафаккурининг муҳим ақидавий мезонига айланиши лозимлигини таъкидлаган. У мотуридийликни асосий эътиқодий қараш дея таърифлаган ҳамда Имом Мотуридий илмий меросида “саодат асри” солиҳ салафларига уйғунлик ҳолатини сезиш мумкинлигини айтган. Бу эса замонавий шароитда Имом Ашъарийда келтирилган гоёлардан кўра муҳим ўрин эгаллаши керак, деб ҳисоблаган (Ёрукан Ю., 2006:173).

НАТИЖА

Шундай қилиб, Юсуф Зиё Ёрукан қолдирган мерос асосида Туркияда ўзига хос “неомотуридийлик” ҳаракатининг бошланишига замин ҳозирланди. Мазкур ҳаракат марказида Имом Мотуридий ҳаёти ва мутафаккир олим томонидан қолдирилган ижод дурдоналарини замонавий ҳолатдан келиб чиқиб, қайта ўрганиш, бу борада “турк миллатига мансублик” нуктаи назардан ёндашиш ҳамда илмий изланишлар ва тадқиқотларни қўллаб-қувватлаган ҳолда жамиятда диний интеллектуал муҳитни шакллантириш сингари қарашлар устун бўлган.

Бунинг оқибатида XX аср бошларида Туркияда илоҳиёт фанининг пайдо бўлишига замин яратилди. Республика даврида, аниқроғи 1949 йилда Анкара университетининг Илоҳиёт факультети ташкил қилинади. Ушбу таълим даргоҳидаги ilk ўқитувчилар Усмонийлар империяси сўнгги давридаги “Дор ал-фунун” (1933 йилда тугатилган) илмий марказларидан ўтказилган эди. Шу сабабли, илоҳиёт йўналишида илмий тадқиқотлар олиб бораётган олимларнинг аксари усмонийлар давридан қолган мотуридийликни ўрганишга бўлган қатъий эътиборни сақлаган ҳолда давом эттирдилар.

Кейинги даврда Анкара университети Илоҳиёт факультети Имом Мотуридийнинг илмий меросини ўрганиш ва бу йўналишда илмий тадқиқотларни олиб боришга йўналтирилган асосий марказларидан бири сифатида машҳур бўлди. Ушбу илм масканидан етук мотуридийшунос олимлар фаолият олиб борди. Улар қаторида, профессор, доктор Ҳанафи Ўзган, профессор,

доктор Сўнмас Қутлу, доктор Шайбон Али Дўзгун ва бошқа 10 дан ортиқ дунё микёсида тан олинган олимлар ва илмий тадқиқотчилар бор эди. Мисол учун, доктор Сўнмас Қутлунинг Имом Мотуридий ҳаёти ва ижодини ўрганишга қаратилган саъй-ҳаракатлари натижасида диний фанларга аҳамият ва муносабат жамиятда кескин ўзгаришига олиб келди. Олим томонидан амалга оширилган ишлар мамлакатда ҳанафийлик мазҳаби асосидаги ақидавий қарашларнинг кенг тарқалишига хизмат қилди. Мамлакат илмий-маънавий меросига бўлган қизиқишнинг ортишига тўртки бўлди.

ХУЛОСА

Ҳозирги кунда номлари келтирилган турк олимларининг саъй-ҳаракатлари билан Имом Мотуридий қаламига мансуб кўплаб нодир асарлар, хусусан “Таъвилот ал-Қуръон” асарининг 30-жилди ҳамда “Тавҳид” китобининг соф турк тилига таржима қилингани мотуридийшунос олимларнинг янада кўпайиши хизмат қилмоқда.

Хулоса ўрнида шунини айтиб ўтиш лозимки, Туркия мамлакатида содир бўлган тарихий жараёнлар ва сиёсий ўзгаришлар Имом Мотуридий ва унинг ҳаёти, илмий меросларини ўрганиш ҳамда турк тилига таржима қилиш жараёнларининг кучайишига тўртки бўлди ҳамда турк олимларининг бу борада амалга оширган ишлари натижалари кўплаб ислом мамлакатларида мотуридийлик таълимотини ўрганишда муҳим манба сифатида ҳам фойдаланишларига замин ҳозирлади. Шунингдек, Туркиядаги жараёнлар туркий халқлар ўртасида алоқаларнинг юксалишига ҳам ўз таъсирини ўтказди. Имом Мотуридий сингари олимнинг асарларини ўрганиш асосида Ўзбекистон ва Туркия мамлакатлари ўртасида ҳамкорликнинг янги саҳифаси очилган бўлиб, бунга қардош миллатлар билан халқаро илмий доирада дўстона муносабатларнинг янада кучайтириш борасидаги саъй-ҳаракатлари натижасида эришилганини таъкидлаш зарур. Муштарак кадриятларга эга бўлган икки мамлакат ўртасида сиёсий, иқтисодий ва маданий жабҳалардаги алоқалар янги босқичга кўтарилди. Шу жумладан, диний-маърифий соҳадаги ҳамкорлик натижасида Туркия давлатидаги нуфузли диний тадқиқотларни олиб борадиган марказлар, олийгоҳлар ва нодавлат ташкилотлари билан тажриба алмашув жараёнларига эътибор кескин ортди.

Икки мамлакат ўртасида мотуридийлик таълимоти бўйича илмий муҳокамалар, давра суҳбатларининг ўтказилиши, мутахассислар алмашувининг жорий килиниши эса замонавий Ўзбекистон ва Туркия давлатлари шаронтида фундаментал аҳамият касб этадиган ҳодисалардан бўлмоқда. Бундай ўзгаришлар туфайли эса келажакда хайрли ҳамкорлик янада кучайиши мумкинлигини умид қилиш мумкин.

МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Фил Доррол. (2018). “Динни туркча тушуниш: Замонавий Туркияда мотуридийликнинг қайта кашф қилиниши”. “Мотуридийлик халқаро симпозиуми: ўтмиш, ҳозир ва келажак”. Анкара.
2. Филипп Брукмайер. (2009). “Мотуридийлик таълимотининг тарқалиши ва асосий динамикаси”. “Эрон ва Кавказ” журнали. Австрия.
3. Муҳаммад Абдулхай ал-Ансори ал-Лакнавий. (1906) “Al-Fawaid al-bahiyia fi tarajim al-Hanafiyia”. Cairo.
4. Mustafö Said Yazijo ‘g’li. (1990). “XV–XVI asrlardan kalom ilmi va uning usmonli turk jamiyatidagi o’rni”. Anqara.
5. Shomil O’jal. (1999). “Usmonli olimlari a’shary bo’lganmi?: Muhammad Akkirmoniyning inson erkinligi analizi”. Istanbul.
6. Komil Oqpinar. (1994). “Dovud al-Karsi”. Turkiya Diyonat vaqlı islom ensiklopediyasi. Anqara.
7. Rejeb Sherturk. (2009). “Turkiyada islomiy islohotchilar va ziyoliklar: Barqaror din va o’zgaruvchan huquq”. Nyu-York.
8. Ridvon O’zdinich. (2013). “Aqil, Iroda, Hurriyat: So’nggi usmoniyilar davridagi dinda iroda masalasi” “Dergah” nashriyoti. Istanbul.
9. Mehmed Sharofiddin Yaltkaya. (1932). “Turk kalomchilar”. Donlufunun ilohiyot fakulteti. Anqara.
10. Zakariya Akman. (2013). “Yusuf Ziyö Yorukan hayoti, asarlari va islom tarixidagi o’rni” // “Turkshunoslik – turk tili, adabiyot va tarixi” xalqaro jurnali davriy nashri (82/2) // Anqara.
11. Yusuf Ziyö Yorukan. “Musulmonlik”, Müslümanlık (1957), Do’guz nashriyoti, Anqara. 1993 y.
12. Yusuf Ziyö Yorukan. (2006). “Islom aqidö tizimida rivojlanish”. O’tukan nashriyoti, Istanbul.
13. Hilmi Ziyö O’lkan. (1954). “Yusuf Ziyö Yorukan hayoti va ijodi”. Anqara.

REFERENCES

1. Fil Dorrol. (2018). “Dinni turkcha tushunish: Zamonaviy Turkiyada moturidiylikning qayta kashf qilinishi”. “Motudiylık xalqaro simpoziumi: o’tmish, hozir va kelajak”. Ankara.

**ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ИМОМ МОТУРИДИЙ ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ МАРКАЗИНИНГ
“МОТУРИДИЙЛИК” ЖУРНАЛИ**

Мазкур нашр олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот муассасаларининг профессор-ўқитувчилари, докторантлари, мустақил тадқиқотчилари, магистрантлари, талабалари ва кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Тахририят фикри муаллиф нуктаи назари билан бир хил бўлмаслиги мумкин.
Журналдан кўчирма олинганда манба кайд этилиши шарт.

MOTURIDIYLIK

The Maturidiyya - الماتريدية - Матүридизм

1/2023

Бош муҳаррир: **Ж.Каримов**

Муҳаррир: **З.Фахриддинов**

Нашр учун масъул: **З.Арслонов**

Чет тилларидаги матнлар муҳаррири: **О.Сотволдиев**

Дизайнер-саҳифаловчи: **З.Ғуломов**

Манзилимиз: Ўзбекистон халқаро ислом академияси Имом Мотуридий халқаро илмий-тадқиқот маркази, 100011, Тошкент. А.Қодирий кўчаси, 11.

Тел: (+99871) 244-35-47, (+99871) 244-35-36. **Web:** www.maturidijournal.uz

E-mail: info@moturidiy.uz

Наشريётнинг лицензия рақами АИ № 0011. 06.05.2019 йил.

Босишга 03.05.2023 йил рухсат этилди. Бичими 60×84 ¼.

Ризограф усулда босилди. Шартли босма табағи 10,2.

Нашр табағи 10,4. Буюртма № 06.

Баҳоси шартнома асосида.

“Ўзбекистон халқаро ислом академияси”

наشريёт-матбаа бирлашмаси босмахонасида чоп этилди.

100011, Тошкент. А.Қодирий кўчаси, 11.

IMOM MOTURIDIY

XALQARO ILMIY-TADQIQOT MARKAZI

INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CENTER

المركز الدولي للبحوث العلمية

Jurnalga maqolalar qabul qilish
uchun maxsus veb-sayt:

 www.maturidijournal.uz

 +998971 244-35-36

 www.moturidiy.uz

   @moturidiyuz

 info@moturidiy.uz